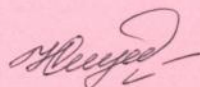

**ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ
імені А.В. НЕЖДАНОВОЇ**

Селезнева Наталія Олексіївна

УДК 78.05 + 78.07

**ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ХОРМЕЙСТЕРА.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ
АСПЕКТИ**

Спеціальність 17.00.03 – музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Одеса - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській державній музичній академії імені А.В.Нежданової
Міністерства культури і мистецтв України

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства
Шип Сергій Васильович,
в. о. професора Одеської державної музичної
академії імені А. В. Нежданової

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства
Тишко Сергій Віталійович,
професор Національної музичної
академії України ім. П.І.Чайковського

кандидат мистецтвознавства
Бутенко Леонід Михайлович,
професор Одеської державної музичної
академії імені А. В. Нежданової

Провідна установа: Харківський державний інститут мистецтв
ім. І. П. Котляревського, кафедра історії музики

Захист відбудеться «20» ЛЮТОГО 2004 р. о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради К 41.857.07 по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня кандидата мистецтвознавства у Одеській державній музичній
академії імені А. В. Нежданової за адресою: 65020, Одеса, вул. Новосельського,
63, Малий зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської державної
музичної академії імені А. В. Нежданової за адресою: 65020, м. Одеса,
вул. Новосельського, 63.

Автореферат розіслано «19» СІЧНЯ 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства,
в. о. професора

Н. С. Довгаленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і стан наукової дослідженості теми. Проблема, що досліджується в дисертації, безпосередньо стосується сфери наукових інтересів і завдань хорознавства – мистецтвознавчої дисципліни, яка об'єднує теоретичні, історичні, культурологічні, психологічні та педагогічні знання про хорове мистецтво. Головна увага в роботі приділяється особистісним властивостям диригента-хормейстера та функціям його діяльності, які розглядаються як цілісність і охоплюються поняттям "*хормейстерський професіоналізм*".

Окреслимо значення даного вербального виразу. Існує чимало конкретно-історичних форм і найменувань професійної діяльності музиканта, який виконує провідні функції в хоровому співі, наприклад: *корифей, хорег, хорearch, доместик, капельмейстер, регент, диригент, художній керівник* і т. п. Для спрощення викладу ми користуємося в роботі переважно терміном "*хормейстер*". Останній розуміється як узагальнюючий термін. Він прирівнюється до різних типів та найменувань спеціальності, що виникали в різних історично-локальних умовах. Отже, термін *хормейстер* відбиває весь можливий комплекс функцій спеціаліста в галузі хорового мистецтва, до якого входять керування, диригування, навчання, художнього виховання, заспівування, виконання провідної вокальної партії тощо.

Поняття *професіоналізму* давно увійшло до числа основних понять, що характеризують діяльність музиканта. Втім, дослідження даного поняття є дуже рідкісними. Найбільшу увагу та широке застосування одержало явище *композиторського професіоналізму*. У застосуванні до композиторської творчості термін *професіоналізм* відбиває, насамперед, особливий характер діяльності творців музики, їхній соціальний статус, а також особливий вид музичного продукту. Саме в такому ракурсі це поняття трактується в наукових працях І. Ляшенко, Ю. Малишева, С. Мірошніченко, Є. Назайківського, О. Сохора та інших музикознавців.

Нерідко вживається слово «професіоналізм» і в літературі з хорознавства. Зазвичай цей вираз використовується в одному контексті з поняттями «дилетантизм», «аматорське і самодіяльне хорове мистецтво», «народне хорове мистецтво», «фольклорне музикування». Незважаючи на очевидний факт його поширеності в літературі, не можна вважати, що слово «професіоналізм» має в хорознавстві статус наукового терміна. Зіставлення відтінків його музично-соціологічного, історичного, психологічного, педагогічного значень свідчить про велику розбіжність розуміння, невизначеність границь даного виразу.

Однак, не можна ігнорувати уявлення про професіоналізм, що склалися в теорії та методиці хорового мистецтва. Проблема хормейстерського професіоналізму часто обговорюється в тому чи іншому вигляді у хорознавчих

монографіях, статтях, підручниках, методичних розробках. Цікаві, глибокі і практично важливі зауваження про характер діяльності і професійні якості диригента-хормейстера ми знаходимо в наукових і учбово-методичних працях Г. Дмитревського, А. Єгорова, Д. Загрецького, В. Ільїна, С. Казачкова, М. Колесси, В. Краснощекова, Д. Локшина, В. Мартинова, А. Мархлевського, Я. Медина, В. Мініна, К. Ольхова, К. Пігрова, К. Птиці, В. Соколова, А. Серебрі, В. Чернушенко, П. Чеснокова, Л. Шаміної, В. Шипа та ін.

Питання хормейстерського професіоналізму обговорюються і в сучасній хорознавчій літературі на основі нових наукових методів. Наприклад, оригінальні концепції, що мають безпосереднє відношення до вивчення професіоналізму хормейстера були запропоновані А. Лашенко (учений розглянув хорове мистецтво в широкому контексті актуальних проблем музичної естетики і культурології, у тому числі сучасних завдань української культури); Л. Бутенко (дослідник своєрідно інтерпретував образну семантику хорového інтонування і функції хору в системі засобів оперного твору); О. Бенч-Шокало (проблема професіонального хорového мистецтва розглядається у взаємозв'язку з фольклорними витоками музичної культури України, сучасними тенденціями професійної композиторської творчості й питаннями виконавської стилістики), Т. Смірної (автор репрезентує широкий спектр проблем хормейстерської освіти) та ін. У вітчизняному музикознавстві інтенсивно вивчається історія професійного хорového виконавства в руслі церковної традиції (наприклад, дослідження Н. Герасимової-Персидської, В. Іванова, Л. Корній, Ю. Ясиновського, та ін.)

Аналіз спеціальної літератури свідчить, по-перше, що проблема професіоналізму хормейстера привертає широку увагу і розглядається в самих різних аспектах (найбільш виразно в методичному, історичному і критико-публіцистичному ракурсах). По-друге, вона ще поки не стала предметом самостійного теоретичного аналізу. Особливо відчувається недостатність психологічних і історико-культурологічних досліджень. Усе це свідчить про теоретичну актуальність охарактеризованої проблеми.

Дана проблема має не тільки теоретичну, але й практичну актуальність, що пов'язана з завданнями професійної підготовки фахівців хорОВОЇ справи у середніх та вищих учбових закладах країни, з визначенням принципових, стратегічних питань цілеспрямування навчально-виховного процесу.

О б'є к т нашого дослідження – професійна діяльність та особистість музиканта-хормейстера.

П р е д м е т дисертації – професіоналізм як системна єдність типових властивостей особистості хормейстера та комплекс соціокультурних функцій його діяльності, визначений суспільними потребами практики хорОВОГО мистецтва.

М е т а роботи – визначити компоненти професіоналізму хормейстера як системи типових властивостей особистості музиканта; визначити інваріантні властивості й типові обставини здійснення функцій керування хором у різних культурно-історичних умовах; позначити опорні орієнтири професійної хормейстерської освіти.

З а в д а н н я дослідження:

- 1) вивчити думки диригентів, майстрів хорового мистецтва, учених, педагогів щодо хормейстерського професіоналізму, виявити найбільш істотні властивості, відбиті в даному понятті; встановити границі термінологічного змісту даного поняття та його відношення до головних категорій хорознавства;
- 2) встановити універсальні психологічні основи суджень про діяльність хормейстера; визначити інваріантну цілісну структуру професійної готовності, тобто особистісних психологічних властивостей музиканта, що необхідні для цієї діяльності;
- 3) виявити основні історико-культурні типи втілення комплексу інваріантних властивостей особистості музиканта у практику хорового мистецтва; окреслити фактори, що визначають видове різноманіття хормейстерського професіоналізму;
- 4) розглянути якість хормейстерського професіоналізму в Україні в діахронічному аспекті і виявити його історичні типи, що позначилися у вітчизняній традиції хорового мистецтва;
- 5) порушити питання про актуальні вимоги до професійної якості хормейстера в сьогоднішній культурі України, про зміст і тенденції педагогічного формування хормейстерського професіоналізму.

Методологічні основи роботи.

В основу дослідження явища *професіоналізму* покладено системний підхід, який дозволяє трактувати це явище як складну цілісність, аналізувати структуру, що утворена елементами даної цілісності, вивчати її функції. Важливе значення в дисертації має метод моделювання. Він служить завданню наочного відображення інваріантного «ядра» хормейстерського професіоналізму.

Один із ключових методів, що відкриває шлях до структурно-функціонального аналізу професіоналізму як особливої якості, складає психологічна теорія діяльності, зокрема, теорія психологічної готовності до дії. Дослідження спирається на праці П. Анохіна, О. Леонтєва, Д. Узнадзе, а також на роботи, що розкривають спеціальні аспекти готовності в художній творчості та педагогіці.

Провідне значення має в дисертації метод історико-культурологічного відображення хормейстерського професіоналізму, що дозволяє виявити

діахронічні властивості досліджуваного предмета, розглянути його в широкому історичному і культурологічному контексті. У цьому плані ми спираємося на праці Б. Яворського, Б. Асаф'єва, І. Ляшенко та ін.

Наукова новизна дисертації:

1. уперше поняття *музичного професіоналізму* стає предметом спеціального розгляду стосовно до практики хорового мистецтва, зокрема, до діяльності хормейстера;
2. уперше в музикознавчій літературі якість, позначена як *"професіоналізм"*, трактується з погляду типових психологічних властивостей особистості музиканта, зокрема, в аспекті психологічної теорії *діяльності і готовності* до неї;
3. уперше історія вітчизняної хорової культури розглядається в спеціальному аспекті інваріантних та варіабільних *функцій професіонала*, який керує процесом колективного музикування;
4. новизною характеризується запропонована типологія функціональних властивостей діяльності музиканта, що керує хором;
5. уперше на обговорення виноситься цілісна і обґрунтована модель готовності хормейстера до виконання культурних завдань, яка здатна служити орієнтиром для системи сучасної спеціальної музичної освіти.

Сформульовані новаційні положення складають особистий внесок автора в хорознавство і теорію виконавського мистецтва й виносяться на захист дисертації.

Практична цінність. Дослідження має безпосередній зв'язок із сферою спеціальної музичної освіти, зокрема, з проблемами професійної орієнтації, планування учбового процесу, програмного забезпечення, методики виховання та навчання фахівців. Матеріали дисертації можуть знайти використання у вузівських курсах хорознавства, історії хорової культури, музичної психології та соціології.

Тема дисертації зв'язана з планом науково-дослідних робіт Одеської музичної академії ім. А. В. Нежданової, затверджена кафедрою теорії музики і композиції та Вченою радою.

Апробація результатів. Положення дисертаційного дослідження були апробовані в доповідях на наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція "Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами мистецтва" – Міністерство науки і освіти України, АПН України та ін. – Кіровоград, 18-19 квітня 2000 р.; Всеукраїнська науково-практична конференція "Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах" – Міністерство освіти і науки України, АПН України, Київ, 17-18 жовтня 2000 р.; Міжнародна науково-практична конференція "Схід–Захід: культура та

цивілізація”. – Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, Одеський Дом-музей ім. М. К. Реріха, 3-4 лютого 2002 р.; Міжнародна науково-практична конференція “Захід-Схід: музичне мистецтво і культура”. – Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, Одеський Дом-музей ім. М. К. Реріха, 1-2 лютого 2003.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури (153 найменування), двох додатків (таблиць). Загальний обсяг роботи – 198 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується теоретична та практична актуальність проблеми вивчення професіоналізму хормейстера, стан дослідженості проблеми, її зв'язок із сучасною науковою літературою, зокрема, з працями в галузі теорії та історії хорової культури. Визначаються об'єкт, предмет, теоретичні завдання, методологічні основи, практичні цілі дисертаційного дослідження та його головні новаційні положення, що виносяться на захист.

Обговорюється сенс терміну «*хормейстер*». Даний термін приймається в роботі для позначення усіх історичних типів діяльності музиканта-професіонала, до функцій котрого входять організація хору та керування хоровим співом. Що конкретно являють собою типові властивості особистості хормейстера? Яким чином вони зв'язані між собою? Які з них найбільше необхідні для успішного виконання завдань даного виду діяльності? Ці питання окреслюють контури проблеми, яку можна охарактеризувати як проблему вивчення хормейстерського професіоналізму.

Дається загальне пояснення щодо терміну “*професіоналізм*”. Цим словом позначається певний типовий комплекс особистісних властивостей хормейстера та характеристик його діяльності. Висловлюється теоретичне припущення, що діяльність різних за своїми індивідуальними властивостями музикантів-професіоналів у різних культурно-історичних умовах має певні стійкі ознаки. Останні позначаються як *діахронічний* та *синхронічний інваріанти* професійної діяльності та особистості хормейстера.

Розділ 1. «Музичний професіоналізм як предмет теоретичного вивчення» присвячується вивченню опорного теоретичного поняття дисертації – поняття *професіоналізму*, а також певного кола зв'язаних із ним категорій (*професія, професіоналізація*) та теоретичних положень. У першому підрозділі («1.1. Професія як соціокультурний феномен») розглядається сучасний погляд на *професію*, що поєднує три логічно пов'язаних між собою значення: а) рід діяльності людини; б) якості індивіда, що дозволяють йому здійснювати цей рід діяльності; в) життєву необхідність, яка складає один з головних мотивів

трудової діяльності. Підкреслюється, що професія – це тільки такі заняття людини, що обумовлені культурними потребами суспільства і зайняли певне місце в системі родів та видів культурної діяльності. Аналізуються положення концепції М. Вебера щодо професійного розгалуження європейської культури, думки О. Сохора, М. Кагана, С. Мірошніченко та ін. про родову та видову диференціацію професій у розвитку музичної культури. Йдеться про тенденцію до ускладнення системи професій у європейській музичній культурі, завдяки чому музикознавство вирізняє в цій культурі сферу «професійної музичної творчості».

В другому підрозділі (1.2. «Професіоналізм і дилетантизм») «професіонал» трактується як суб'єкт професійної діяльності; індивід, який задовільно (тобто, з позитивним результатом) виконує завдання певного виду соціокультурної практики і внаслідок цього отримує від даної діяльності засоби до існування. Для характеристики професіонала суттєві три моменти: а) об'єктивна соціокультурна визнаність, важливість певної персональної активності; б) відповідність між завданнями того чи іншого виду діяльності та особистісними властивостями суб'єкту дій; в) потреби та мотивація діяльності, які забезпечують існування людини.

З цих положень виводиться дефініція поняття «професіоналізму». Під цим словом розуміється комплекс особистісних властивостей суб'єкта дій, який визначається соціокультурними функціями (завданнями) і типовими умовами здійснення даного виду діяльності. «Суб'єктом дій» може бути не тільки індивід, але також певна множина індивідів (скажімо, ансамбль співаків, соціальна група, каста). Тому можна говорити про професіоналізм конкретного хорового колективу, соціальної групи мандрівних співців-бандуристів і т. п.

Отже, професіоналізм як комплекс особистісних властивостей є тою необхідною якістю людини, що дозволяє їй досягти позитивних результатів у певному виді культурної практики. Оскільки «*позитивність результатів*» – поняття відносне, професіоналізм дуже часто інтерпретується як поняття оціночне. Воно може бути співвіднесено просто з позитивними результатами діяльності, або тільки з високими, чи навіть лише з видатними «продуктами» дій професіонала. Такий широкий спектр оціночного тлумачення «професіоналізму» дещо заважає цьому поняттю затвердитися в певному теоретичному значенні і породжує іноді досить протирічні судження.

Оціночні аспекти центральної категорії дисертації аналізуються в контексті протиставлення понять «професіоналізм» і «дилетантизм». Розглядаються думки О. Серова, О. Кошиця, І. Ляшенко та інших авторів про відношення між *професійним мистецтвом, аматорством, дилетантизмом, художньою самодіяльністю та фольклором.* Доводиться, що найбільш доцільною є трактування даного рядка зв'язаних між собою понять, яке

базується на функціональних соціокультурних критеріях і позбавлене елементів емоційної оцінки та градації естетичної якості результату.

Підрозділ 1.3. присвячено взаємному відношенню понять «професіоналізм» і «майстерність». Поняття *професіоналізму* пропонується розуміти ширше від поняття художньої *майстерності* (тобто, від розвинутих умінь в певній галузі діяльності). Професіонал у будь-якій творчій справі має володіти майстерністю. Проте, професіонала характеризують також визначеність соціального і економічного статусу в структурі суспільної практики, корпоративні етичні відносини, інтереси до фахових питань та інше.

Розділ 2. «Хормейстерський професіоналізм в психологічному аспекті (як готовність до діяльності)». Підрозділ 2.1. («Професійна діяльність та готовність до неї») присвячується одній з центральних категорій психологічної теорії діяльності (праці С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, П. Анохіна та ін.), а саме – категорії готовності. Дана категорія отримала сьогодні провідне значення в педагогічній та віковій психології, дидактиці, методиках навчання.

В дисертації пропонується розрізнити поняття готовність до дій та готовність до діяльності. Перше наближається за змістом до терміну «атитюд» (установка до сприйняття або дії), а друге має значення, що виходить за межі чисто психологічної категорії і трактується як комплекс умов та факторів успішної діяльності.

Зауважується, що оснований готовності (як в першому, так і в другому сенсі) є здібності людини. Однак, успішна діяльність залежить не тільки від здібностей людини. Велике значення має також наявність досвіду в будь-якому виду дій. Такий досвід звичайно конкретизується психологами та педагогами в категоріях навичок, знань та умінь, розуміння мети та засобів її досягнення. Важливе значення мають також мотивація поведінки, міра її усвідомленості, емоційний настрій тощо.

Проведений аналіз різних уявлень психологів та педагогів (Б. Теплова, В. Крутецького, А. Ліненко та ін.) про структуру готовності індивіда до професійної діяльності дозволив виявити необхідні обов'язкові компоненти даної якості і синтезувати її описову (deskриптивну) модель. В найбільш розгорнутому схематичному вигляді вона має такий вигляд:

ГОТОВНІСТЬ = ПОТЕНЦІЇ + ТЕНДЕНЦІЇ + ВЛАСТИВОСТІ ХАРАКТЕРУ (воля, емоційність, комунікативність та ін.) + **ВЛАСТИВОСТІ СВІДОМОСТІ** (естетичні, художні, етичні цінності, світогляд, вірування).

До *потенцій* відносяться: природні задатки, здібності та компетентність професіонала (тобто його навички, знання та уміння). Склад *тенденцій* визначається потребами, мотивами, інтересами, схильностями. До *властивостей* *характера* віднесемо, насамперед: темперамент, волю, емоційність,

комунікативність. Свідомість обумовлюється переважно типом світогляду, віруванням, етичними, естетичними, художніми та гностичними цінностями.

У другому підрозділі (2.2. «Компоненти та структура хормейстерського професіоналізму») кожний з встановлених компонентів моделі отримав конкретизацію відносно діяльності хормейстера. В цій конкретизації ми спиралися на результат аналізу теоретичних, методичних, публіцистичних праць майстрів хорового мистецтва: О. Кошиця, Г. Верьовки, Г. Дмитревського, К. Пігрова, А. Єгорова, К. Птиці, К. Ольхова, С. Казачкова, В. Чернушенко та ін.

Здібності диригента-хормейстера розглянуті як комплекс індивідуально-типологічних властивостей особистості. Даний комплекс складається в процесі онтогенезу особистості на основі різних природних задатків та досвіду діяльності. У даний комплекс властивостей входять: 1) загальні фізіологічні і психічні здібності індивіда (здатність до імітації руху, до швидких та добре координованих жестів, звукова та образно-асоціативна пам'ять); 2) загальні музичні здібності (ладове почуття, здатність довільно користуватися слуховими уявленнями, почуття ритму й темпу); 3) здібності до хорового музикування (вокальні дані); 4) специфічні диригентські здібності (пластичний та природно виразний жест, миттєва реакція на звучання голосів хору).

Компетентність хорового диригента характеризується: 1) навичками вокалізації; 2) навичками жестикуляції та міміки; 3) умінням образно уявляти хорове звучання (внутрішній слух); 4) умінням керувати звучанням хору за допомогою жестикуляційно-мімічних засобів комунікації; 5) умінням готувати себе та хор до інтерпретації творів; 6) психолого-педагогічними, музично-теоретичними, музично-історичними знаннями та уміннями.

Серед різноманітних мотивів діяльності хормейстера найбільш специфічними й плідними є схильність до хорової музики і диригентської творчості, відношення до даного виду мистецтва як до високої естетичної, етичної, виховної та дидактичної, ідейної цінності (аксіологічний мотив). Специфічною професійною властивістю характеру є міцна воля до організаційно-колективних дій, комплекс якостей соціального лідера, емоційна рухливість, комунікативність, екстравертивність. Головними властивостями свідомості, що визначають готовність хормейстера до професійних дій є розгалужена й струнка система цінностей, яка відповідає ієрархії загально людських, а також історично та етнічно обумовлених культурних цінностей.

Розділ 3. Хормейстерський професіоналізм в культурно-історичному аспекті. У підрозділі 3.1. вивчаються соціокультурні функції хорового мистецтва і, відповідно, завдання музиканта, який виконує провідну, організаційну роль у даному виді творчої діяльності. Встановлюється, що

хорова музика виявляє особливо могутні потенції у виконанні експресивної, комунікаційної, соціально-консолідуючої, ціннісно-орієнтаційної, виховної та дидактичної функцій.

В другому підрозділі (3.2. “Історико-культурні типи хормейстерського професіоналізму і традиція хорового мистецтва в Україні”) запропонована музично-культурологічна типологія хормейстерського професіоналізму, в основу якої покладено критерій культурних функцій музиканта-фахівця та умов його творчої діяльності. Найстаріший і відправний для культур різних етносів і різних епох тип хормейстерського професіоналізму (точніше, напів-професійного мистецтва, за виразом Е. Алексєєва) позначений давньогрецьким терміном *корифей*. Основною спеціальною функцією корифея є зразкові виконавські дії (спів та обрядово-пластична жестикуляція). Суто «керівні дії» корифея є мінімальними (до них входить визначення звуковисотного рівня інтонування, подача знаку до початку і завершення спільного звучання, регулювання темпу). Даний тип професіоналізму є природно властивим для музичного фольклору. Він особливо яскраво виявляє себе в багатоголосному «артільному» співі слов'янських народів. Тут до основних функцій корифея додається завдання координації динамічного і гармонічного «балансу» голосів.

Наступний стадіально-історичний тип хормейстерського професіоналізму позначений греко-візантійським терміном *доместик*. Цей тип діяльності намітився в музичному побуті стародавніх культур (Єгипту, Іудеї, Греції) і виразно позначився в епоху середньовіччя в практиці церковного хорового співу. До різноманітних і складних функцій середньовічного доместика входили: а) зразковий (орієнтуючий) спів, б) знання і чітке виконання музичного чина Богослужіння, в) творчі уміння (приспонування нових текстів до наспівів, уміння варіювати композицію наспіву і прикрашати його мелізматикою, в ідеалі – композиторське уміння), г) навчання співаків (формування вокальних навичок і спеціальних хорових умінь, розучування репертуару, викладання основ музичної теорії. Спеціальною функцією доместика, що одержала надалі особливий розвиток, було керівництво хором під час виконання музики. Ця функція визначила розвиток хейрономічної техніки і була «зерном» нового виду мистецтва – мистецтва диригування.

Більш пізній тип хормейстерського професіоналізму, поява якого також пов'язана, в першу чергу, з церковною практикою, був визначений за допомогою латинського терміна *регент*. Цей тип музиканта у слов'янських культурах східно-християнської традиції склався під впливом музичної культури Заходу. Він виник в умовах спеціалізації у сфері церковного та позацерковного духовного музикування. Функції регента були не такі широкі, як у доместика. Регент, беручи участь у хоровому співі, не зобов'язаний був служити хористам як наочний зразок вокальної майстерності. Він не займався

творчістю (на цьому етапі розвитку церковної музичної культури формується уже власне композиторська спеціалізація). Разом з тим, регент виконував роль учителя музики. Розучуючи з хористами піснеспіви, він попутно викладав їм основи музичної грамоти, нотного письма, поезики та естетики музики. Головною ж спеціальною функцією регента в умовах багатоголосного співу стали контроль за ритмічним і звуковисотним узгодженням голосів, турбота про рівне і естетично привабливе звучання хорових груп і всього ансамблю в цілому, досягнення ясної просодії текстів. Ці завдання стимулювали розвиток техніки керування хором. В умовах, коли музична частина церковного обряду отримала відносну волю (маються на увазі свого роду «художні» відступи від молитовних дій у структурі служби), саме регенту довірявся вибір музичних творів і визначення характеру їхнього виконання. Це підвищувало значення художнього смаку регента і його відповідальність за художньо-образну інтерпретацію музичних фрагментів Богослужіння. Дані властивості стали основою для подальшого вирізнення мистецтва світського диригування.

Наступний історичний тип хормейстерського професіоналізму названо *диригентським*. Його поява була пов'язана з розвитком спеціалізації музичної діяльності (кристалізацією професій композитора, музиканта-виконавця, музиканта-педагога, теоретика, критика). А головне, становлення цього типу хормейстера обумовлено появою сфери концертно-філармонічного світського хорового музикування. Даний тип хормейстерського професіоналізму є найкраще вивченим і описаним в хорознавській літературі. Він і сьогодні є провідним у нашій культурі. Саме на нього зорієнтована сучасна хормейстерська освіта.

Типологічний аналіз функцій професійного хормейстера доповнюється розглядом головних ознак еволюції мистецтва хорового співу в Україні. Початковий етап у розвитку хорового мистецтва України охоплює період Київської Русі і Польсько-Литовської Унії. Важливим визначальним фактором розвитку української хорової культури стали запрошені з-за кордону музиканти-професіонали, носії традиції візантійського богослужбового співу. Грецькі, болгарські, а потім і київські доместики розгорнули активну роботу з будівництва хорової культури. При київських церквах, потім при монастирях були відкриті співочі школи, у тому числі і жіночі (тобто, не призначені тільки для церковних потреб), що дало імпульс до розвитку плідної системи музичного виховання у вітчизняній культурі.

Період українського культурного відродження (17-18 століття) висунув на перший план у загальнокультурному процесі фігуру регента. Оплотом високих досягнень у системі національної музичної освіти стала система братських шкіл, духовних училищ і академій. Найважливішу роль у цих учбово-просвітницьких установах грали класи співу та професійна робота учнівських хорів. Практично,

усі представники українського духівництва, а також учителі того часу були обізнані в музичній грамоті (нотолінійному письму) і володіли розвинутим умінням хорового співу.

Третій період, який можна назвати періодом національної самосвідомості (19 - початок 20 ст.), характеризується широким розвитком аматорського музикування. Одним з показових ознак цього етапу стала поява незалежних від церкви і від аристократичної опіки фахівців хорової справи, тобто власне хорових диригентів. Яскравий представник цього нового типу професіонала – М. Лисенко, якого справедливо вважають засновником світської української школи диригування. Більшість представників цієї нової вільної диригентської професії проходили початкову підготовку в духовних навчальних закладах, мали кваліфікацію регентів і, як правило, поряд зі світською практикою, працювали з церковними хорами.

У післяреволюційній Україні головною фігурою в області хорового мистецтва став диригент, орієнтований на завдання художньої інтерпретації світської музики, який працював однаково успішно з професійними й аматорськими хорами (колективами художньої самодіяльності). Головне завдання професіонала на цьому етапі – виконувати, інтерпретувати твори хорової музики в концертних умовах, для підготовленого слухача. До середини 50-х років хорова культура України була представлена великим числом хорів усіх різновидів. У 80-х роках у самодіяльній хоровій культурі намітилися ознаки регресу.

Сучасний етап в історії культури України, обумовлений статусом незалежної держави, виявляє передумови розвитку нових ознак хормейстерського професіоналізму. Імовірно, в умовах глобалізації музичної культури в сучасному світі і, одночасно, зміцнення «охоронної» тенденції національно самобутніх культур особливо важливим стає поліфункціональна установка творчої діяльності хорових колективів та їхніх керівників. Сучасний хормейстер-професіонал повинен мати готовність до мобілізації усіх своїх музикантських і артистичних можливостей для виконання нових синтетичних і поліфункціональних завдань сьогоденішнього культурного буття.

ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Проблема професійної діяльності та необхідних для такої діяльності особистісних властивостей – професіоналізму – музиканта-виконавця викликає спеціальний науковий інтерес. Вона вивчається в різних аспектах і з різних методологічних позицій. Втім, у рідких випадках вона стає предметом окремого комплексного дослідження. В контексті положень і категорій хорознавства проблема професіоналізму спеціально не розглядалася, хоча майже в кожній

праці дослідницького чи навчального характеру з питань хорового мистецтва та хорової освіти розглядаються окремі сторони цієї проблеми.

2. Найбільш розробленими аспектами проблеми професійної діяльності хорового диригента є питання диригентської техніки і шляхів її формування, навичок співу в хорі, інтерпретаційних умінь і деяких інших сторін хормейстерського професіоналізму. Але є і мало вивчені аспекти проблеми. До таких відносяться психологічний та історико-культурологічний аспекти. Перший з них визначається дослідженням цілісної системи властивостей особистості музиканта-професіонала, другий – визначенням типових функцій та історичних обставин здійснення даного виду художньої діяльності. Саме ці аспекти стали головними в нашій роботі.

3. Під «професією» розуміється вид діяльності, що вимагає від суб'єкту певної спеціальної підготовки і звичайно є джерелом засобів існування. Людська цивілізація йде шляхом диференціації видів діяльності. Ця тенденція в розвитку суспільства визначається як *професіоналізація*. Самий тип культури, у якому панує подібна тенденція може бути охарактеризований як культура професіоналізму. У музичній культурі європейських країн дана тенденція проявила себе особливо виразно у вигляді могутнього шару професійної творчої практики.

4. В дисертації *професіоналізм хормейстера* трактується в психологічному та культурологічному аспектах і визначається як система індивідуально-типологічних особистісних властивостей суб'єкта, що корелює з соціокультурними функціями керування практикою хорового виконавства та історичними умовами даного виду діяльності. Комплекс професійних властивостей особистості дозволяє людині досягати в певному виді діяльності результатів, що відповідають історично конкретним соціокультурним потребам.

5. Професіоналізм може оцінюватись як така властивість, що має рівневу градацію та відтінки. Говорять про «недостатній», «високий», «бездоганний» професіоналізм. Професіоналізм найчастіше вважають необхідною і бажаною властивістю кожного музиканта (на відміну від дилетантизму). Рідше професіоналізм трактується як негативне явище. В дисертації доводиться доцільність емоційно нейтрального відношення до цього поняття, що має сприяти уточненню його значення, підвищенню його евристичного потенціалу.

6. Поняття *професіоналізму* пропонується розуміти ширше від поняття художньої *майстерності* (розвинутих умінь в певній галузі діяльності). Професіонал у будь-якій творчій справі має володіти майстерністю. Але не тільки ця властивість характеризує професіонала, але також визначеність соціального і економічного статусу в структурі суспільної практики, корпоративні етичні відносини, інтереси до фахових питань та інше.

7. В дисертації розроблена описова модель хормейстерського професіоналізму. Основою для побудови такої моделі стала психологічна теорія готовності людини до певної діяльності. Пропонується розрізняти *готовність особистості до певних дій* (так званий “атитюд”, “установка”) і *готовність до діяльності*. Друга з цих категорій значно ширше за змістом, складніше й істотніше для вивчення музичної діяльності, зокрема, професійної діяльності хормейстера. Аналіз суджень про структуру готовності, що висловлюються в психологічній і педагогічній літературі, привів до висновку такої теоретичної «формули»: готовність до діяльності обумовлюється характером, свідомістю, потенціями і тенденціями особистості.

8. Кожний з встановлених компонентів отримав конкретизацію стосовно діяльності хормейстера. Комплекс здібностей складається в процесі онтогенезу особистості на основі різних природних задатків та досвіду діяльності. У даний комплекс властивостей входять: 1) загальні фізіологічні і психічні здібності індивіда, 2) загальні музичні здібності, 3) музичні здібності до хорового музикування (у першу чергу – вокальні дані), 4) здатність до керування хоровим співом.

9. Компетентність хорового диригента характеризується: 1) навичками вокалізації; 2) навичками жестикуляції і міміки; 3) умінням образно уявляти хорове звучання (внутрішній слух); 4) умінням керувати звучанням хору за допомогою жестикуляційно-мімічних засобів комунікації, 5) умінням готувати себе і хор до інтерпретації творів; 6) психолого-педагогічними, музично-теоретичними, музично-історичними знаннями.

Серед різноманітних мотивів діяльності хормейстера найбільш специфічними й плідними є схильність до хорової музики і диригентської творчості, відношення до даного виду мистецтва як до високої естетичної, етичної, виховної та дидактичної, ідейної цінності (аксіологічний мотив).

10. Аналіз категорії професіоналізму в культурологічному аспекті опирався на виявлення соціокультурних функцій хорового мистецтва і, відповідно, завдань музиканта-виконавця, що виконує провідну роль у даному виді творчої діяльності. Виявлено, що хорова музика має усі функції, що властиві музичному мистецтву. При тому, вона виявляє особливо могутні потенції у виконанні експресивної, комунікаційної, соціально-організуючої (консолідууючої), ціннісно-орієнтаційної, виховної та дидактичної функцій.

11. У дисертації запропонована музично-культурологічна типологія хормейстерського професіоналізму, в основу якої покладено критерій культурних функцій музиканта-фахівця й умов його творчої діяльності. Відрізняються такі культурологічні типи хормейстерського професіоналізму: а) корифей, б) domestik, в) регент, 4) диригент. Кожний тип має певні свої властивості, що відрізняють його від інших типів. Загальними властивостями

усіх типів (тобто, культурологічним інваріантом хормейстерського професіоналізму) виступають функції організаційних та керуючих дій. Головними варіантними (історично змінними) функціями є зразкове вокальне інтонування, імпровізація та композиція, консолідація співу з ритуалом, виховання та навчання хористів.

12. У дисертації запропонована стадіальна модель становлення і розвитку хормейстерського професіоналізму в Україні. Виділено 3 етапи історії, що репрезентують різні культурологічні типи професії хорового диригента.

Початковий етап охоплює період Київської Русі і Польсько-Литовської Унії. Він представлений фігурою доместика. Наступний етап – період українського культурного відродження (17-18 століття) висунув на перший план типову постать регента. Третій період, якому притаманні процеси зростання національної самосвідомості (19- початок 20 століття), характеризується широким розвитком аматорського, напівпрофесійного та цілком світського концертного музикування. Показова ознака цього етапу – поява власне хорових диригентів (М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко та ін.).

Сьогоднішня практика хорової культури базується на диригентському типі хормейстерського професіоналізму. Проте, кінець 20 – початок 21 століття ознаменовані явищем культурного плюралізму, відтворення та відновлення музичних мов, традицій давніх та екзотичних культур. Це надає актуальності усім історико-культурним типам професіональної діяльності керівника хору.

13. Цей висновок має безпосереднє практичне значення для процесу підготовки кваліфікованих представників хормейстерської професії в середніх та вищих навчальних закладах. Разом з висновками щодо психологічного змісту категорії хормейстерський професіоналізм, висловлені положення можуть бути враховані при плануванні стратегії і тактики спеціальної освіти, зокрема, в справі складення професіограми хормейстера з певним рівнем підготовки та при плануванні навчального процесу.

Основний зміст дисертації відображено у публікаціях:

1. Селезнева Н. О профессионализме хормейстера (к определению понятия) // Сучасні проблеми методичного аспекту освіти та мистецтвознавства. Зб. наук. праць. Заг. ред. Г.Є.Гребенюк. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 244-252
2. Селезнева Н. Профессионализм и дилетантизм (аматорство) в хоровом искусстве Украины // Підготовка творчої особистості у мистецьких вищих навчальних закладах / Збірник наукових праць. – Харків: Принт Дизайн, 2003. – С. 94-102.
3. Селезнева Н. Взаємозв'язок мистецтва хорового співу та народної освіти в українській культурній традиції // Розвиток інноваційних процесів у навчально-виховних закладах. – Ч. 1 / Проблеми сучасності: культура,

- мистецтво, педагогіка. Зб. наукових праць. – Харків: Стиль-Издат, 2003. – С. 200-206
4. Селезнева Н. Хоровий спів як засіб морально-духовного виховання дітей та молоді в сучасній Україні // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді). – Збірник наукових праць. Інститут проблем виховання АПН України. – Київ: Педагогічна думка, 2000. Кн. 2. – С. 75-81.
 5. Селезнева Н. Дирижерско-хоровая подготовка учителя музыки в аспекте проблемы педагогической готовности // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського / Збірник наукових праць / Вип. 3–4. –Одеса, 2001. – С. 124-130.
 6. Селезнева Н. Формування духовних цінностей майбутнього вчителя музики засобами хорового співу // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. Збірник наукових праць / Вип. 6. – Одеса, 2001. – С. 5-9.

Селезнева Н.О. Професіоналізм хормейстера. Психологічний та культурно-історичний аспекти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за фахом 17.00.03 – Музичне мистецтво. – Одеська державна музична академія ім. А. В. Нежданової, Одеса, 2004.

Дисертація присвячена вивченню комплексу властивостей хормейстера (хорового диригента, керівника хору), що складає фундамент його професійної діяльності. Дається визначення термінам *хормейстерський професіоналізм* і *дилетантизм*. На основі теорії готовності до діяльності визначаються та характеризуються окремі психологічні чинники хормейстерського професіоналізму (зокрема, здібності, компетенція, мотивація особистості).

В роботі визначено комплекс інваріантних (з погляду історико-культурного розвитку) культурних функцій хормейстера та запропонована відповідна історична типологія хормейстерського професіоналізму (корифей, доместик, регент, диригент, художній керівник). Психологічні та історико-культурологічні висновки служать підґрунтям для суджень відносно характеру хормейстерського професіоналізму в сьогodenній Україні, потреб та актуальних проблем системи сучасної спеціальної музичної освіти.

Ключові слова: *професія, професіоналізм, дилетантизм, хормейстер, психологічна готовність, здібності, компетентність, мотивація, типи хормейстерського професіоналізму, розвиток хорової культури України.*

Селезнева Н. А. Профессионализм хормейстера. Психологический и культурно-исторический аспекти. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство. – Одесская государственная музыкальная академия им. А. В. Неждановой, Одесса, 2004.

Диссертация посвящена выявлению комплекса свойств хормейстера (дирижера, руководителя хора), составляющего фундамент профессиональной деятельности. Дается определение терминов *хормейстерский профессионализм и дилетантизм*. На основе теории готовности к деятельности определяются отдельные психологические факторы хормейстерского профессионализма, в частности: способности, компетенция, мотивация и другие свойства личности.

В работе определен комплекс инвариантных (с исторической точки зрения) культурных функций хормейстера и предложена соответствующая типология хормейстерского профессионализма: корифей, домestik, регент, дирижер, художественный руководитель. Психологические и исторические выводы служат основанием для суждений о характере хормейстерского профессионализма в сегодняшней Украине, о потребностях и актуальных проблемах системы современного специального музыкального образования.

Ключевые слова: *профессионализм, дилетантизм, хормейстер, готовность к деятельности, исторические типы хормейстерского профессионализма, хоровая культура Украины.*

Selezneva N. A. Professionalism of choirmaster. Psychological and cultural - historical aspects. - Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 17.00.03 - Art of music. - Odessa state musical academy by A. V. Nezhdanova, Odessa, 2004.

The dissertation is devoted to revealing of a complex of **choirmaster's** properties (choral conductor, chief of chorus), making the base of his professional activity. The definition of the terms *Professionalism of choirmaster* and *dilettantism* is given. On the basis of the theory of readiness to activity the separate psychological factors of **choirmaster's** professionalism are defined and characterized (in particular, ability, competence, motivation and other properties of the person).

A complex of invariant cultural functions of choirmaster (from the point of view of historical-cultural development) and historical types of **choirmaster's** professionalism (coryphaeus, domesticos, regent, conductor, artistic director) are defined. The psychological and historical conclusions form the basis for judgements about character of choirmaster's professionalism in today's Ukraine, requirements and urgent problems of system of modern special music education.

Key words: *professionalism, dilettantism, choirmaster, readiness for activity, historical types of choirmaster's professionalism, choral culture in Ukraine.*

Підписано до друку 14.01.2004
Обсяг 0,9 авт. арк.. Формат 60 × 90/16
Тираж 100 прим. Папір друкарський. Різографія
Інформаційно-видавничий центр ПДПУ ім.
К. Д. Ушинського
65020, м. Одеса, вул.. Старопортофранківська, 26
тел.: (0482) 732-18-84

Ваше

АВ 57.851

МИСТ

ПЕРЛ